

september 2024

Stichts-Hollandse Historische Vereniging

Van 'vrijkorps' naar hulppolitie

Vereeniging de Woerdensche Burgerwacht

Er wordt nog wel eens geringschattend teruggekeken op de historische woorden van SDAP-voorman Troelstra in november 1918. Op 11de van die maand zei hij op een vergadering van zijn partij in Rotterdam: "'De arbeidersklasse in Nederland grijpt thans de politieke macht.' Een op korte termijn bijeengeroepen buitengewoon congres van de SDAP zal de vraag bespreken of men zal overgaan tot het instellen naar Duits voorbeeld van raden van arbeiders en soldaten. 'Hebben wij daartoe besloten, dan is die raad van af dat ogenblik het opperste gezag van ons land.'" De dag erna herhaalde hij het nog eens in de Tweede Kamer.¹

Door Bert van Elk

In links-Nederland gebeurde er echter niets zichtbaars na Troelstra's uitspraken. In rechts en regeringsgetrouw Nederland echter des te meer. De heftig geschrokken overheden, die toch al weinig tot niets op hadden met socialisme en communisme, realiseerden zich dat zij naast betrouwbare instellingen als landmacht, marine en politie, behoefte had aan nóg meer politiek betrouwbare organisaties om opstanden, revoluties en andere woelingen onder de bevolking te beteugelen. Dat werden de burgerwachten en de Vrijwillige Landstorm. Weliswaar twee totaal verschillende organisaties, maar de aanleiding voor de oprichting was dezelfde. Als derde moest er een centrale inlichtingendienst komen die linkse radicalen in Nederland in de gaten hield.

De gevolgen van Troelstra's woorden zijn tientallen jaren tot in het kleinste gehucht van Nederland gevoeld door de oprichting van talloze civiele vrijwillige burgerwachten. Zo ook in Woerden, Harmelen, Zegveld, Kamerik² en Waarder.

Verschil Landstorm en Burgerwacht

Aan de basis van de politiek betrouwbare geachte Bijzondere Vrijwillige Landstorm (BVL) stond het vooraanstaande ARP-Tweede Kamerlid uit orthodox-gereformeerde hoek, majoor 'Duympe' L.F. Duymaer van Twist. Hij stelde minister van Defensie Alting von Geusau na Troelstra's 'opruimende woorden' voor een eenheid te formeren van betrouwbare Nederlanders. Op 13 november 1918 ontstond De Vrijwillige Landstorm; de

De BVL bleef tot in de Tweede Wereldoorlog bestaan. Doel was in tijden van onrust en oorlog ondersteunende diensten te verlenen aan het reguliere leger. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard)

volgende dag omgedoopt in het Vrijwillige Landstormkorps Zuid-Holland West. Enkele duizenden vrijwilligers uit heel Nederland meldden zich bij de autoriteiten. In 1919 veranderde de naam van de landstorm-eenheden in de BVL. De eenheden kregen via een wet een formele status. De BVL was een militaire eenheid, waarin vrijwilligers dienden die hun dienstplicht hadden vervuld. De leden van de BVL stonden onder de krijgstuicht.

De burgerwachten daarentegen waren civiele verenigingen van burgers van 18 jaar en ouder en van onbesproken gedrag. Ze hadden over het algemeen geen militaire kennis en geen training gehad. De statuten waren door de koningin goedgekeurd. Daarnaast moest de burgemeester van de gemeente waarin de burgerwacht was gevestigd, verklaren dat hij van de diensten van burgerwacht gebruik zou maken bij onlusten in zijn gemeente. De verenigingsvorm bood de landelijke overheid enkele voordelen. Het bestuur van de vereniging ging over het al dan niet toelaten van iemand als lid; niet een ministerie.

Een kleurenlithografie van M. Thomassen, die in 1918 werd uitgegeven door de Nederlandse Bond van Burgerwachten met als doel nieuwe leden te werven. (Foto Collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam)

De passagiers en abon- 5555 5442 5569 5785 5749 5769 5916 Prime Heed
s. Terwijl ieder week 6085 6170 6448 6497 6646 6897 6942 het Loo sang

Het beste middel van verdediging tegen het Bolsjewistische gevaar
is: zich aan te sluiten bij de **VRIJWILLIGE BURGERWACHT** of geldelijken steun daaraan te verleen.

Doe het zonder uitstel

AANGEBODEN | PIANINO,
merk **Neumeier** in

Een advertentie in het Utrechts Nieuwsblad van 27 maart 1919 om lid te worden van de burgerwacht.

Dat scheelde veel administratie en dus kosten. Toch stond de landelijke overheid niet helemaal langs de zijlijn, want de burgerwachten ontvingen via hun gemeente subsidies en organisatorische steun van Binnenlandse Zaken. Materiële steun in de vorm van wapens en munitie kwam van Defensie. Woerden had ook een burgerwacht. Wanneer deze precies is opgericht weten we niet. Volgens het Utrechts Nieuwsblad telde de burgerwacht in Woerden begin december 1918 al ruim honderd leden. De hoofdman van de burgerwacht was wethouder Klaas Schouten Hoogendijk en voormannen waren onderwijzer J. Breunese; de gemeentesecretaris van Waarder, Rietveld en Barwoutswaarder U.J. ten Hoeve; de eigenaar van de Woerdense IJzer- en Bouwmaterialenhandel P.A. Riedé; G. Smit; H. Smit; huisarts P.C. Verkerk; J. de Vries; H. van Wijk en Th. van der Werf.³ De statuten van de Woerdense burgerwacht werden als ‘goedgekeurd’ gepubliceerd in het bijvoegsel van de Nederlandse Staatscourant van vrijdag 24 en zaterdag 25 oktober 1919. De toezegging van burgemeester Van Kempen uit die periode om de burgerwacht in te zetten, is niet bewaard gebleven; wel een uit de jaren dertig.

Organisatie Burgerwacht

De burgerwacht – zo ook in Woerden – was ingedeeld in zogenoemde klassen van maximaal twaalf burgerwachten. De daarop volgende eenheid in grootte was de ploeg (maximaal twee klassen), dan het vendel (maximaal twee ploegen) en de afdeling (maximaal twee vendels). De leden kenden ook rangen met de bijbehorende rangonderscheidingstekens: burgerwacht 1e klasse, ploegcommandant, vendelcommandant, hopman, hoofdman, ondercommandant en commandant.⁴ De burgerwachten hadden geen uniform zoals de BVL, maar droegen veelal burgerkleding. Om zich te onderscheiden van andere burgers hadden zij niet meer dan een armband om de mouw van hun jas.

Hoewel de kranten veel aandacht schonken aan deze uitbarstingen van vaderlandsliefde, bleef de mankracht van de landstormkorpsen gering, stelt historicus Paul Moeyes.⁵ De negen Bijzondere Vrijwillige Landstormkorpsen die in 1918 werden opgericht, hadden een totale sterkte van zo’n zesduizend man. Bij de plaatselijke burgerwachten ging het doorgaans om niet meer dan enkele tientallen actieve leden. De conclusie van Moeyes lijkt ook voor Woerden op te gaan. Na het bericht over de oprichting van de burgerwacht in Woerden werd het voor vele jaren – in elk geval publicitair – stil. Uit kranten uit de jaren twintig blijkt dat veel burgerwachten regelmatig meededen aan schietwedstrijden – vaak in combinatie met eenheden van de BVL – en soms opdraafden bij officiële gebeurtenissen om ceremoniële taken te vervullen. Waarschijnlijk leidde de vereniging in Woerden al snel een slapend bestaan. Eerst in 1930 duikt er weer in het Woerdensch Weekblad een vijfregelig bericht op dat enkele personen met elkaar hebben gesproken over de burgerwacht om deze “wederom in haar vroegere bloei te herstellen.”⁶

Wie de sterktestaten van de vereniging er bij de Inspecteur van de Burgerwachten op naslaat, ziet in de 22 jaar dat de vereniging heeft bestaan, het ledental stijgt noch daalt. Volgens de sterktestaat 1930, in januari 1931 opgemaakt, telde de Woerdense burgerwacht veertig (actieve) leden. Wapens had men ook. In het derde kwartaal van 1930 kreeg de vereniging van Defensie zestig M-95-geweren, het standaardgeweer voor de Nederlandse soldaat en vier oefengeweren. In 1937 waren het er nog altijd veertig leden, evenals in 1938 en 1939. Dat is opmerkelijk en wekt de indruk dat de sterktestaten door de functionaris van de inspectie werden ingevuld, zonder dat de aantallen ergens op waren gestoeld. Dat geldt ook voor de aantallen die zijn vermeld

bij de burgerwachten van de omringende gemeenten van Woerden.⁷ Het is daarbij opvallend dat in de plaatsen rondom Woerden de burgerwachten in elk geval op papier meer leden hadden dan Woerden. Die van Waarder telde in 1930 160 leden. De burgerwacht van Zegveld had 104 leden. De Harmelense burgerwacht telde er veertig. De Kamerikse burgerwacht ten slotte, had vijftig leden. Ook in dat beeld veranderde in de jaren dertig weinig: de aantallen bleven nagenoeg gelijk. Een mogelijke verklaring voor de grotere ‘populariteit’ van de burgerwacht in de omringende kleine gemeenten is misschien groepsdruk en voelden inwoners zich verplicht lid te worden van de burgerwacht. Ook deze burgerwachten hadden de beschikking over enige tientallen M-95-geweren en enkele oefengeweren.

De overheid zocht en vond in de jaren tweede helft van de jaren dertig van de vorige eeuw een nieuwe taak voor de burgerwacht (die al snel na de oprichting niet meer werd gezien als organisatie om woelingen en linkse revolutiepogingen te beteugelen, maar als hulppolitie). Die nieuwe taak werd de bescherming en begeleiding van de gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten (daarover in een volgend artikel meer).

Burgers bespieden

En dan de derde maatregel van de landelijke overheid. De angst bij de overheid voor revolutionaire elementen in de bevolking was, zoals gemeld, in 1918 groot. Er kwam daarom een geheime dienst die linkse lieden in de gaten hield. Zo’n organisatie bestond tot het einde van de Eerste Wereldoorlog niet in Nederland. Omdat Defensie een afdeling had die tijdens de Eerste Wereldoorlog buitenlandse agenten en spionnen in de gaten hield (dat was afdeling Generale Staf III), vond toenmalig premier en minister van Binnenlandse Zaken Charles Ruys de Beerenbrouck het een goed plan GS III, ook

te belasten met binnenlandse activiteiten. Voor het gemak werd de afdeling gesplitst: GSIIIa bleef buitenland doen en GSIIIb kreeg binnenland als werkgebied. Via de Chef van de Generale Staf zouden de inlichtingen over linkse organisaties en personen bij de civiele autoriteiten komen en ook bij de ‘burgerlijke vertrouwenspersonen’, onder meer in de burgerwachten.⁸

Infanteristen in een loopgraaf met opgelegde M-95 geweren. De burgerwacht had over hetzelfde type geweer de beschikking. (Foto NIMH)

GS IIIb hield dus “communistisch Nederland” in de gaten houden, inclusief de SDAP en vakvereniging het NVV. De commandant van GS IIIb was luitenant-kolonel T.S. Rooseboom, die in de loop van de jaren tot mei 1940 een archief opbouwde met maar liefst 100.000 namen. De afdeling was voor het inlichtingenwerk afhankelijk van contacten in het land. Als tipgevers dienden niet alleen de Commissarissen van de Koningin, maar ook de plaatselijke politiekorpsen van 100 gemeenten, rijksveldwachters, werkgeversorganisaties en de Bijzondere Vrijwillige Landstorm. Jaarlijks kwamen de belangrijkste tipgevers/informanten en het bureau bijeen in Utrecht;

veelal in het Hotel du Pays Bas.⁹ Er kwamen steeds tussen de tachtig en honderd vertegenwoordigers van politiekorpsen op af.¹⁰ Wie dat waren, staat niet in de gemaakte notulen. De representanten werden bij hun functie genoemd als ze een vraag stelden tijdens de vergadering. Ze waren over het algemeen commissaris van politie en in een enkel geval inspecteur. De vertegenwoordigers van kleinere korpsen werden in de notulen aangeduid zonder functie, maar als ‘de Verbinding te...’ gevolgd door een plaatsnaam als ze een vraag stelden. Woerden komt in de bewaarde notulen bij de vragenstellers niet voor, maar het valt niet uit te sluiten dat er toch een Woerdense functionaris in de zaal zat. Waarom was er wel een vertegenwoordiger van de Goudse politie en een van het gehucht Lonneker (Ov.) met een paar honderd inwoners bij, maar niet iemand van Woerden dat een belangrijke werkplaats van de landmacht binnen de gemeentegrenzen had? Een werkplaats die een groot deel van de militairen van (schone) uniformen en lederwaren voorzag en ook kampementsgoederen als tenten maakte. Bovendien had Woerden ook nog een treinstation met verbindingen naar alle windstreken. Sinds 1913 had de stad een afdeling van de ‘revolutionaire’ SDAP. De sociaaldemocraten bleven, zoals Frans van Bork in een boek over de sociaaldemocratie in Woerden schreef, weliswaar door de verzuiling in de maatschappij lang langs de zijlijn staan¹¹, maar toch... Alles bij elkaar genoeg redenen voor de plaatselijke politie om in het landelijke overleg bij te wonen. De inventaris van het archief van de gemeente Woerden over de periode 1811-1936 biedt geen uitkomst over het al dan niet bijwonen van de vergaderingen van de inlichtingendienst. Daarin ontbreekt na 1908 het geheime/vertrouwelijke archief van de burgemeester onder wiens verantwoordelijkheid de gemeentepolitie opereerde.

Maar hoe reëel was die angst voor het rode gevaar in Nederland en hoe nodig waren nu de oprichting van de BVL en de burgerwachten? Ron Blom en Theunis Stelling concluderen in hun proefschrift dat het bestaan van de burgerwachten voor de revolutionairen, naast de positie van de gedemobiliseerden, een belangrijke aanleiding was om te agiteren. “Het ontstaan van deze paramilitaire groepen leidde tot een hernieuwde discussie binnen links over gewapende zelfverdediging en het gebruik van wapens bij een omwenteling zoals we die ook voor de oorlog hadden gezien.”¹² Zij menen dat de aantallen soldaten- en arbeidersraden niet groot waren en dat het aantal revolutionairen in Nederland hooguit enkele honderden betrof.¹³

GSIII hield Troelstra en de SDAP in 1918 al enige tijd in de gaten. De dienst wist daarom op de dag van Troelstra’s rede in het parlement al dat de gemiddelde militair niets voelde voor een revolutie. Uit contacten in de hogere echelons van SDAP en NVV bleek dat men ook daar niet echt warm liep. Defensie

hield echter voor het geval dat, drieduizend infanteristen en vierhonderd cavaleristen achter de hand. Door de Staat van Beleg die in de jaren 1914-1918 gold, mocht de afdeling GSIV telefoons in Nederland aftappen. Op die manier kon GSIII al op 13 november noteren dat het met de ‘revolutie’ misschien wel zou meevallen. Achteraf is het eenvoudig vast te stellen dat er vanuit de Rijksoverheid nogal fors is gereageerd op de revolutiepoging van Troelstra.

Slapend bestaan

De burgerwacht van Woerden leidde zoals gezegd al snel een weinig opvallend bestaan. De poging om de hulppolitie – zo werd de burgerwacht al sinds begin 1919 door de landelijke overheid gezien – nieuw leven in te blazen, had kennelijk weinig succes. In de kolommen van het plaatselijke nieuwsblad, het Woerdensch Weekblad, komt de vereniging tot 1936 niet voor. Opvallend, want de vereniging met veertig geweren en enkele duizenden scherpe patronen was wel iets meer dan een ‘figuurzaagclubje’.¹⁴ De geweren lagen

Na enige discussie tussen gemeente en schoolhoofd konden de leden van de burgerwacht eenmaal per week in de gymnastiekzaal van de openbare school aan de Wilhelminaweg terecht. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard)

volgens de sterktestaat opgeborgen in een bewaakt militair gebouw (lees het Centraal Magazijn van Kleeding en Uitrusting). In de tweede helft van de jaren dertig, toen de vereniging nieuw leven was ingeblazen als ordehandhaver bij oefeningen van de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst, hield de burgerwacht schietoefeningen op een schietbaan in Alphen aan den Rijn. Uit het kasboek van de vereniging over de jaren 1921-1940 blijkt dat de leden in 1921 en 1922 een enkele keer meededen aan een schietwedstrijd in de omgeving. De salariskosten van instructeur Van Dijk vormden de grootste onkostenpost. De hulzen van verschoten patronen werden enkele keren per jaar in een kist met een van de beurtschippers uit Woerden

verscheept naar de Artillerie Inrichtingen in Amsterdam. Oefenen (exercitie en schieten met oefengeweer) deed de burgerwacht in de gymzaal van de openbare school aan de Wilhelminaweg.

Revitalisering

Over de periode 1922-1936 werd het kasboek niet bijgehouden. M.D. Karsdorp was in 1936 de secretaris van het bestuur van de burgerwacht maar eerst in februari 1937 maakte secretaris/penningmeester U.J. ten Hoeve officieel plaats voor hem. De wisseling van bestuursfunctie rondde naar alle waarschijnlijkheid de revitalisering van de burgerwacht en het koppelen van de vereniging aan de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst af.

De Woerdense burgerwacht kreeg toestemming van majoor W.F. Oldert om op de binnenplaats van de kazerne te oefenen. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard, W0532) week in de gymnastiekzaal van de openbare school aan de Wilhelminaweg terecht. (Foto RHC Rijnstreek en Lopikerwaard)

Er werd kennelijk niet of nauwelijks meer geoefend en dus ging Karsdorp al in 1936 op zoek naar een nieuwe oefenlocatie. Het verzoek om weer gebruik te mogen maken van het gymnastieklokaal van de openbare school stuitte eind april 1936 op bezwaren van schoolhoofd: het lokaal was al in gebruik bij een andere vereniging op woensdagavond en daar had hij slechte ervaringen mee. De gemeente stemde desondanks in juni met het verzoek van de burgerwacht in en schafte zelfs een kamerschietoefeninggeweer (KSO-geweer) voor haar aan. Het verzoek aan de commandant van het magazijn, majoor W.F. Oldert, om gebruik te mogen maken van een ruimte in de kazerne werd om “overwegende dienstbezwaren” afgewezen. Wel mocht de vereniging op maandag en woensdag gebruik maken van het binnenplein voor exercitie- en schietoefeningen.¹⁵

Uniformloze hulppolitie

De financiële positie van de vereniging was niet goed en bleef tot aan de opheffing een bron van zorg van het bestuur. Zelfs geld voor een abonnement op het bondsblad was er niet. De leden van de burgerwacht hadden nog steeds niets anders dan een armband om zich te onderscheiden van andere burgers. In 1937 gingen er in het bestuur stemmen op om uniformen aan te schaffen. Bestuursleden Ten Hoeve, Van Dorssen en Zon waren tegen vanwege de slechte financiële positie van de vereniging. Het standpunt van voorzitter notaris Minkema wordt niet vermeld, maar laat zich raden: hij schonk in april 1938 vijf uniformen aan de vereniging. Het bestuur richtte een uniformfonds op. Leden legden allemaal 2,50 gulden in.

Er was voor de burgerwachten in Nederland geen vastgesteld uniform. Elke vereniging kon zijn eigen tenue uitkiezen, leert een simpele zoektocht op internet. Sommige burgerwachten droegen een op de landmacht lijkend kostuum en de Franse Adrian-helm

uit de Eerste Wereldoorlog. Anderen kozen voor een Engels militair uiterlijk. In april 1938 vroeg het bestuur aan Woerden hulp bij de aanschaf van uniformen in de vorm van een renteloze lening van 500 gulden (anno 2024 ongeveer 5200 euro). Die uniformen moesten er komen vanwege de rol kreeg bij de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst. De burgerwacht leverde immers aan de luchtbeschermingsdienst 42 man plus een reserve voor het verrichten van politiediensten. Om Woerden over de streep te trekken, verwees het bestuur van de vereniging naar Boskoop, Bodegraven, Hoorn en Rijswijk (ZH) waar de gemeentelijke overheden ook subsidie gaven. B en W gingen overstag en stelden de raad voor 350 gulden te geven voor 20 uniformen voor de zogenoemde Mobiele Colonne. Dat waren burgerwachten die hun opleiding hadden afgerond en inzetbaar waren. Degenen die wel waren opgeleid en geen uniform hadden, behoorden tot de reserve en hadden alleen de armband om zich te onderscheiden.

In november 1938 werd er in de hotel De Dubbele Sleutel een propaganda-avond gehouden om Woerden enthousiast te maken voor de burgerwacht. Er waren sprekers, een voordrachtskunstenaar, een orkestje en de Leger- en Vlootfilm te zien. Alle inspanningen om passende kleding te kopen, hadden enig effect gehad, want voor het eerst waren er die avond burgerwachten in uniform te zien.

In een poging de burgerwacht meer bekendheid te geven onder de bevolking werd er een propagandacommissie ingesteld. Veel hielp dat niet, want een van de leden verzuchtte tijdens de jaarvergadering dat het aantal actieve leden met de week minder werd. “Als het zo doorgaat zijn we over een maand verdwenen”, zei hij. De commandant van de burgerwacht, kandidaat-notaris Van Nes, dacht dat hij in tijd van nood op maximaal 25 man kon rekenen. Dat vond men

bij de gemeentelijke luchtbeschermingsdienst te weinig. Het moest minimaal het dubbele zijn. Een probleem, want van de tachtig leden die de vereniging volgens de notulen in 1938 telde, waren er maar zo'n twintig actief.

Financiën

Secretaris Karsdorp vroeg trouw jaarlijks subsidie aan voor de vereniging. Op 15 april 1936 stuurde het bestuur van de vereniging een brief aan de gemeenteraad waarin stond dat de burgerwacht 65 leden had en 'actief was'. De vereniging wilde graag een subsidie van 250 gulden voor 1936 hebben van de gemeente, "gezien de vele oefeningen en de groote kosten aan de instandhouding van de burgerwacht verbonden".¹⁶

De gemeente, waarschijnlijk gealarmeerd door de internationale situatie, verleende steeds schoorvoetend medewerking aan de wensen van de vereniging en gaf subsidie voor: het houden van schietoefeningen in De Bilt, de oefeningen met en het onderhoud aan geweren en legergoed, een KSO-geweer en een vergoeding voor de instructeurs. Woerden schafte bij de Magazijnen aan de Hembrug het KSO-geweer met mondstuk aan, een draagriem en tien stalen patronen. De bestelling werd in januari 1937 geleverd.¹⁷

Het bestuur vroeg in februari van dat jaar 1937 30 geweren aan voor de leden. Voor de schietoefeningen week de vereniging uit naar De Bilt of Katwijk. Het bestuur schafte 2000 patronen aan om dat jaar te verschieten. Financieel had de vereniging het zwaar. Doorlopend was er gebrek aan geld: halverwege 1937 vroeg de gemeente aan Defensie de huur voor de schietbaan in Alphen aan den Rijn niet te hoeven betalen. Defensie stemde in en in juli en augustus mochten de Woerdense burgerwachten gratis komen schieten. Secretaris Karsdorp diende al begin augustus 1937 de begroting in voor 1938, want er dreigde een voor die

Vrijwillige Burgerwacht

WOERDEN.

Propagandaavond te houden op Donderdag 3 Nov.
a.s. des avonds 8 uur in Hotel „De Dubbele Sleutel”
te WOERDEN.

PROGRAMMA:

1. Opening door den EdelAchtb. Heer H. G. van Kempen, Burgemeester van Woerden.
2. Zingen van het Wilhelmus (2 coupletten)
3. Propagandarede uit te spreken door den EdelAchtb. Heer J. E. Boddens-Hosang, Burgemeester van Naarden.
4. Vertooning van Leger- en Vloot-film.
5. Declamatie.

PAUZE.
(gelegenheid tot het zich opgeven als lid van de Vrijw. Burgerwacht.)

6. Vertooning van de film „Burgerwacht-dag 1938” op Ypenburg.
7. ? ? ? ? ?
8. Gelegenheid tot het stellen van vragen.
9. Sluiting door den Commandant der Burgerwacht, den Heer van Nes.

Toegang voor Dames en Heeren, ingezetenen van Woerden boven 18 j.
VRIJ ENTREE. KOMT ALLEN.
DE PROPAGANDA-COMMISSIE

De aankondiging van de propaganda-avond van de burgerwacht in het Woerdensch Weekblad van 10 oktober 1938. Let op de vraagtekens achter agendapunt 7. De verrassing voor de bezoekers van de avond was de opmars van leden in uniform.

tijd behoorlijk tekort van 200 gulden. De gemeenteraad stemde eerst in februari 1938 met de subsidie in met 12 stemmen voor en 1 tegen.

Om over meer geld te kunnen beschikken, wilde het verenigingsbestuur in 1937 donateurs werven. Bestuurslid Jan Zon had er weinig fiducia in. Hij zag in Woerden "weinig liefhebberij" onder de bevolking om bij te dragen aan de burgerwacht. Storm liep het inderdaad niet. De gemeenteraad waardeerde het werk van de burgerwacht kennelijk wel, want in 1938 gaf men 100 gulden meer

subsidie dan het jaar ervoor. Op verzoek van de leden schafte het bestuur daarvan onder meer zaklampen aan.

Bedenkingen

De burgerwacht oefende regelmatig na 1936. Bij een van de oefeningen was het weer zo slecht dat commandant Van Nes Woerden in 1939 vroeg regenjassen en helmen voor de burgerwacht aan te schaffen. Op zijn initiatief kwamen daar 21 gummistokken bij voor de leden van de Mobiele Colonne, plus 21 zaklantaarns en 25 helmen. Kosten: 339,80 gulden. Er werden ook 2 verbandkisten en oefenmateriaal gekocht. De helmen kreeg de vereniging van het Rijk in bruikleen, maar moesten wel eerst worden uitgedekt, van nieuwe riemen voorzien en een nieuw binnenwerk krijgen. Aanleiding voor een deel van de aankopen vormden de bedreigingen van leden bij een gehouden oefening van de luchtbescherming. Vaak ging het om verduisteringsoefeningen: door huizen te verduisteren en openbare lichting te doven, werd het de bemanning van overvliegende vijandelijke vliegtuigen moeilijk gemaakt zich te oriënteren.

De gemeenteraad vond de aankopen maar zo-zo. Raadslid Van der Heijden (RKSP) vond dat de luchtbescherming 'kleding en dergelijke' moest krijgen. Maar gummiknuppels vond hij, evenals raadslid Cnossen (CHU), niet nodig. Wat betreft de regenjassen: die moesten de leden van de burgerwacht zelf maar aanschaffen, want andere verenigingen die buiten oefenden kregen ze ook niet van de gemeente. Van der Heijden en Cnossen zagen kennelijk niet in hoe serieus de internationale situatie was en vonden dat de burgerwacht een vereniging was van Woerdenaren die soldaatje wilden spelen. Raadslid De Wit (ARP) zag de burgerwacht door de gummiknuppels veranderen in een plaatselijke SA.¹⁸ Ondanks de discussie ging een meerderheid akkoord

met de subsidie (negen voor en vier tegen). Commandant Van Nes zorgde er ook voor dat burgemeester Van Kempen tien leden van de Mobiele Colonne aanstelde tot buitengewoon gemeenteveldwachter, zodat de burgerwacht zelfstandig kon optreden. Aan het begin van de bezetting moesten de aanstellingen op het politiebureau worden ingeleverd.¹⁹

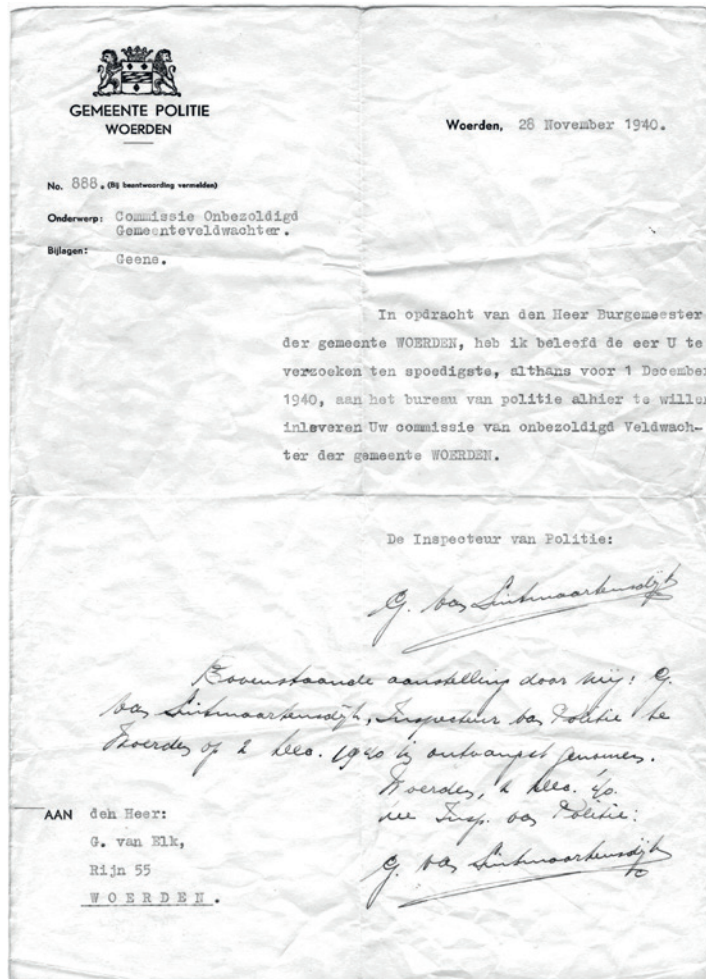
De maanden na de mobilisatie

Na de afkondiging van de mobilisatie veranderde er wel het een en ander voor de burgerwacht. De mogelijkheid dat ze zou worden ingezet, was door de internationale situatie reëler dan ooit. Af en toe legden de leden als oefening een mars af met gasmasker G35 op, geleend van de luchtbeschermingsdienst. Het oefenlokaal in de openbare school en de wapens werden door Defensie gevorderd. De bewapening werd aangepast, omdat de burgerwacht in geval van nood politionele diensten moest verrichten. Het bestuur oriënteerde zich op de aanschaf van andere wapens, nu de geweren waren ingeleverd. De burgerwacht kon via een handelaar 32 revolvers met holsters aankopen, evenals tien complete uniformen en tien zaklantaarns. De vereniging schafte zelf tien gummistokken aan, evenals vijftig insignes bij de Nederlandse bond van vrijwillige burgerwachten. Woerden won advies in bij de Inspecteur der Burgerwachten in Den Haag over de aankoop van de revolvers. Die was positief. In sommige gevallen vond hij een revolver beter dan een geweer vanwege de politiediensten. Ook nu lag de gemeenteraad weer dwars. Eerst werd er uitgebreid gesproken over het aannamebeleid van de burgerwacht en wie bepaalde of iemand lid mocht worden. Toen daarover duidelijkheid bestond, werd groen licht gegeven. Uiteindelijk in april 1940 kwam de toestemming om de revolvers te kopen. Of ze ook zijn geleverd, is niet bekend, maar het lijkt onwaarschijnlijk, omdat enkele weken later de oorlog uitbrak.

Waarschijnlijk maakte burgemeester Van Kempen nooit echt gebruik van de diensten van de burgerwacht. Volgens de notulen van de ledenvergadering van oktober 1938 verleende de burgerwacht dat jaar medewerking aan de festiviteiten op Koninginnedag (31 augustus).

In de Meidagen van 1940 was er geen rol voor de burgerwacht weggelegd. Op 10 mei 1940 hingen er aanplakbiljetten in Woerden waarin de regering burgers opriep thuis te

blijven en niet op de vlucht te slaan. “De regering verbiedt aan alle Nederlanders, die niet behoren tot de krijgsmacht van den Staat, met wapenen aan den strijd deel te nemen.” En: “Aangezien de burgerwachten uitsluitend bestemd zijn voor het verrichten van politiediensten en zij ook overigens niet behoren tot de krijgsmacht van den Staat is het ook de leden hiervan – ook al zijn zij in uniform gekleed – uitdrukkelijk verboden met de wapenen aan den strijd tegen den invaller deel te nemen.”²⁰

Intrekken commissie onbezoldigd gemeenteveldwachter 1940: De leden van de burgerwacht moesten hun aanstelling nog in 1940 inleveren. (Foto auteur)

Nadat het Nederlandse leger was verslagen, hief de Duitse bezettingsmacht de burgerwachten op 6 juli 1940 op. Lederwaren, wapens en dergelijke moesten worden ingeleverd. Secretaris Karsdorp had dit kennelijk voorzien en alles al op in de nacht van 14 op 15 mei ingeleverd bij het Magazijn in Woerden. Hij vroeg half september nog aan het college toestemming om de leden de schoenen van de mobiele colonne te geven. Dan konden die ze afdragen, want voor de vereniging waren ze niet meer nodig. Dat mocht. Een medaille voor de leden zat er niet in. Dat verbodde Binnenlandse Zaken, ongetwijfeld ingefluisterd door de Duitsers, op 18 september.

Over de auteur:

Bert van Elk is geboren en getogen in Woerden. Hij werkte meer dan 44 jaar in de journalistiek zowel bij kranten en tijdschriften als bij het Ministerie van Defensie. Hij studeerde contemporaine geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Van Elk schreef diverse boeken over historische onderwerpen onder zijn eigen naam en werkte aan andere boeken mee.

Noten

1. Oud, prof. Mr. P.J., bewerkt door dr. J. Bosmans: *Staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*. Deel 1, pag. 227-228.
2. Het Utrechts Nieuwsblad van 25 februari 1920 noemde A.A. Beijer (hopman), H. van der Veer, W. de Graaff, A. van der Worp, G. Spijker, H. van der Wal en H. de Jong als bestuursleden.
3. Utrechts Nieuwsblad van 3 december 1918
4. Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard. W129: Vrijwillige Burgerwacht Woerden, 1918-1940.
5. Moeyes, Paul: *Buiten Schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918*. Amsterdam 2001. Pag. 340.
6. Woerdensch Weekblad van 15 februari 1930
7. Nationaal Archief, Inspectie Burgerwachten, 2.04.53.03, inv. nr. 8.

8. Rijksarchiefdienst PIVOT: *PIVOT-rapport 61: De militaire inlichtingendiensten: Een institutioneel onderzoek naar het handelen van de overheid op het gebied van militaire inlichtingendiensten, 1945-1999*. 's-Gravenhage, 1999. Pag. 24-25.
9. Jong, L. de: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Deel 1 Voorspel. Den Haag 1969, Pag. 56-57.
10. Nationaal Archief, toegang 2.04.53.21 inventaris van de collectie De Meijer: Binnenlandse veiligheidsdienst (BVD) 1916-1940, inventarisnummer 8, 13, 14, 15, 17, 20. De enige Woerdenaar die in de collectie De Meijer wordt genoemd is de op 15 september 1899 geboren Gerardus de Waal. Hij sprak in 1937 kort op een bijeenkomst van de Communistische Partij in Utrecht.
11. Bork, Frans van, e.a.: *Een goede raad is rood. 100 jaar Sociaal Democratie in Woerden*. Stichting Hollandse Bijdragen nr. 39. Woerden, 2013. Pag. 7.
12. Blom, Ron en Theunis Stelling: *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18*. Soesterberg 2004. Pag. 976.
13. Idem, Pag. 985.
14. W002, map 551. In 1937 bij voorbeeld had de burgerwacht in Woerden de beschikking over bijna 4000 scherpe patronen voor schietoefeningen en standaard 1920 patronen voor daadwerkelijke inzet.
15. Idem.
16. W002, Archief gemeente Woerden: Ingekomen en minuten van uitgaande stukken, ingericht volgens het rubriekenstelsel 1920-1936, inventarisnummer 551 Burgerwacht 1936/1937.
17. Archief gemeente Woerden, W002, 1.782 / 2.07.85, Vrijwillige burgerwacht Woerden: subsidie aanschaf materialen, oefeningen, opheffing en declaraties 1936-1940.
18. SA is de afkorting voor Sturm Abteilung, de knokploeg van de Nazi's in Duitsland. De SA ging in de jaren dertig regelmatig op de vuist met politieke tegenstanders.
19. De leden van de burgerwacht kregen in november 1940 schriftelijk het verzoek hun vergunning voor 2 december in te leveren.
20. Archief gemeente Woerden, W003, 1.817 Telefonie 1939-1947

